

ДІАЛОГІЧНИЙ МЕТОД У ПІЗНАННІ, СПІЛКУВАННІ ТА НАВЧАННІ

Наталя Мілько

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті проаналізовано діалогічну форму спілкування та її використання в навчальному процесі як ефективного засобу розвитку особистості майбутнього фахівця. Діалог розглядається як особливе дидактико-комунікативне середовище, яке створює умови для актуалізації особистісних функцій його учасників, а також принципово нові передумови організації та гуманізації спільної діяльності в педагогічному процесі. Саме діалог є способом продуктивної суб'єктної пізнавальної та соціокультурної діяльності, зокрема майбутніх фахівців, тому визнано його значущість у формуванні як життєвих компетентностей, так і професійних, що уможливають самостійне та незалежне інтелектуальне мислення, здатність до етичної і морально-духовної взаємодії з іншими людьми, до системної, педагогічної модернізації організації навчального процесу на інноваційних засадах. Діалог як складник комунікативної взаємодії під час навчання, у професійній та соціокультурній діяльності актуалізується в організації сучасного навчального процесу, що пов'язаний з пізнанням картин розмаїття світу, багатокультурних відносин у суспільстві та множини духовно-культурних практик. У статті наведено також основні характеристики освіти в «Школі діалогу культур», яка передбачає зовсім інші, порівняно з традиційними, педагогічні принципи. Інтерес до діалогової форми взаємодії з боку педагога зумовлений усвідомленням негативного впливу монологу на навчальний процес, коли немає діалогової комунікації.

Ключові слова:

діалог; комунікативне середовище; педагогічний процес; школа діалогу культур.

Аннотация:

Милько Наталья. Диалогический метод в познании, общении и обучении.

В статье проанализирована диалогическая форма общения и ее использование в учебном процессе как эффективного средства развития личности будущего специалиста. Диалог рассматривается как особое дидактико-коммуникативное окружение, предоставляющее условия для актуализации личностных функций его участников, а также создающее принципиально новые предпосылки для организации и гуманизации совместной деятельности в педагогическом процессе. Именно диалог является способом продуктивной субъектной познавательной и социокультурной деятельности, в частности будущих специалистов. Определена его значимость в формировании как жизненных компетентностей, так и профессиональных, которые делают интеллектуальное мышление самостоятельным и независимым, повышают способность к этическому и морально-духовному взаимодействию с другими людьми, к системной, педагогической модернизации организации учебного процесса на инновационной основе. Диалог как составляющая коммуникативного взаимодействия в процессе обучения, профессиональной и социокультурной деятельности актуализируется в организации современного учебного процесса, связанного с познанием картин многообразия мира, межкультурных отношений в обществе и множества духовно-культурных практик. В статье также приводятся основные характеристики образования в «Школе диалога культур», которая предусматривает совсем другие, по сравнению с традиционными, педагогические принципы. Интерес к диалоговой форме взаимодействия связан с процессом осознания педагогом негативного влияния на учебный процесс монолога, когда отсутствует диалоговая коммуникация.

Ключевые слова:

диалог; коммуникативная среда; педагогический процесс; школа диалога культур.

Resume:

Milko Natalia. Dialogical method in knowledge, communication and learning.

In the article the dialogical form of communication and its use in the educational process is considered as an effective means of personal development of the future specialist. Dialogue is considered as a special didactic-communicative environment, which provides conditions for the actualization of personal functions of its participants, as well as which creates fundamentally new prerequisites for the organization and humanization of joint activities in the pedagogical process. Dialogue is a way of productive subjective cognitive and socio-cultural activities, including future professionals, so its importance in the formation of both life and professional competencies that enable independent and autonomous intellectual thinking, the ability to ethical and moral-spiritual interaction with other people, to the systematic, pedagogical modernization of the organization of the educational process on an innovative basis. Dialogue, as a component of communicative interaction in the learning process, professional and socio-cultural activities, is relevant in the organization of the modern educational process, which is associated with knowledge of the diversity of the world, multicultural relations in society and many spiritual and cultural practices. Intellectual communicative and dialogical competence in such conditions is a fundamental and imperative requirement for the training of future professionals. The main characteristics of education in the "School of Dialogue of Cultures" are considered, which provides completely different, compared to traditional, pedagogical principles. Interest in the dialogic form of interaction is associated with the process of awareness of the teacher of the negative impact on the learning process in the form of monologue and when there is no dialogic communication.

Key words:

dialogue; communicative environment; pedagogical process; school of dialogue of cultures.

Постановка проблеми. В умовах розвитку сучасного суспільства все частіше актуалізується питання щодо встановлення та підтримання діалогу культур, що не мислиться без таких важливих складників, як цілісність та взаємозв'язок, відкритість і прозорість, толерантність у прийнятті інших культур та народів. Попри той факт, що на сьогодні вже сформувалася стала картина культурного життя людства, питання культурної самобутності

людини та її місця в діалозі культур усе більше набуває фундаментального значення.

Діалогічна форма спілкування, як справедливо наголошують дослідники, – найбільш професійно значуща, оскільки результатом комунікативної діяльності суб'єктів навчання є новотвори духовного характеру: уявлення, ідеї, риси характеру, інтереси, прилучення кожного до цінностей іншого. У свідомості Homoeducandus розміщуються як повноправні чужі свідомості,

думки, позиції. У такий спосіб забезпечується особистісно-професійне зростання. Під час спілкування кожна людина «дивиться в іншу» і на цій підставі регулює свою поведінку. Для майбутнього вчителя така діяльність є особливо важливою, професійно необхідною. Використання діалогу в навчальному процесі ЗВО педагогічного спрямування дає змогу формувати вміння орієнтуватися в майбутній професійній діяльності на особистість того, хто навчається, на його можливе сприйняття змісту педагогічної діяльності й самого педагога.

Сьогодні загальноновизнаним є той факт, що діалогові методи навчання – це ефективний засіб розвитку педагогічних здібностей майбутнього вчителя. Однак роль міжкультурного діалогу у становленні суб'єктів навчання та виховання ще не була предметом спеціального аналізу. Крім цього, сучасна педагогіка вищої школи переживає період, який характеризується зміною ідеалу освіти, його переходом від просвітницької парадигми до культуротворчої, від «людини освіченої» до «людини культурної». На відміну від «людини освіченої», орієнтованої на засвоєння досягнень соціуму та їх використання, «людина культурна» – це духовно збагачена особистість, здатна до саморефлексії, усвідомлення цінностей своєї культури. Сучасна освіта, зокрема й педагогічна, розглядається як середовище становлення «людини культурної», спроможної поєднувати у свідомості відмінні культури, орієнтованої у своїй діяльності на Іншу, налаштовану на діалог з Іншим, на діалог різних культур [2; 4; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд дослідників (В. Горшкова, Л. Куликова, В. Кульневич, Б. Фішман) розуміє діалог як важливу силу для людини в її становленні, яка спонукає до самоосмислення, саморозуміння та саморозвитку. Вони переконливо доводять, що взаємовідносини людей, є тим самим реальним простором, у якому відбувається становлення особистості. Під час спілкування у кожного з його учасників формується самооцінка, її об'єктивізація, настанова на самоперетворення. Студент починає оцінювати процес навчання не тільки з позиції корисності його результатів, а й етично його усвідомлює [7; 8; 13].

У працях Н. Переломової, В. Серикова діалог розглядається як особливе дидактико-комунікативне середовище, яке створює умови для ревізії попередніх смислів, актуалізації особистісних функцій його учасників (смыслотворчої, рефлексивної, саморегуляції), а також формує принципово нові передумови організації та гуманізації спільної діяльності в педагогічному процесі [10; 11].

Таких дослідників, як Е. Гусинський, Є. Шиянова, діалог цікавить своїми інтерпретаційними можливостями, вільною активністю тих, хто спілкується. Спочатку націлений на вибір позицій, він прагне до синтезу, цілісності уявлення та розуміння предмета, що вивчається. За допомогою діалогу, який залучає всіх своїх учасників до процесу навчання, можна перейти від пасивного прийняття ситуації до критичного осмислення того, що спочатку приймалось як належне. Особливу цінність тут мають прийоми запитання власних вільних думок тих, хто навчається, створення ситуацій авторської інтерпретації вивченого, герменевтична розумова робота – пошук множинності смислів того, що пізнається, виявлення його та долучення до особистісних аналогій, зв'язків з ціннісно-мотиваційною сферою особистості. Різні думки, різноманітність позицій, їх обговорення, осмислення дають унікальну можливість роботи в двох планах: у зовнішньому, коли людина відкрито демонструє свою позицію, та внутрішньому, де відбувається рефлексія самого себе [5; 14].

У працях А. Вербицького, М. Кларіна, З. Смелкової акцентується на тому, що взаємодія в процесі навчання, яке має форму спілкування між викладачем та студентами, а також студентів між собою, – є одним з найбільш портативних засобів трансляції інформації: вона відрізняється високим рівнем взаєморозуміння, низьким рівнем надмірності інформації, заощадженням часу на її передавання [3; 6; 12].

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у вивченні діалогічного підходу до пізнання навколишнього світу, спілкування і навчання, а також у виявленні фактів того, що саме діалогічний підхід здатний забезпечити повноцінне формування особистості й що без діалогу не можливі зміни ціннісно-смыслових, змістових і технологічних характеристик освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомим є інформаційне уявлення про діалог, відповідно до якого останній є комунікацією двох партнерів, які поперемінно виступають у ролі адресанта чи адресата, передаючи повідомлення за допомогою знаків, що утворюють код. У межах інформаційного підходу досліджуються особливості комунікації під час використання різних кодів, каналів, зміни просторово-тимчасових факторів комунікації тощо. Вивченню цих загальних закономірностей комунікативного процесу історично передували аналіз одного з його компонентів – коду, що є предметом вивчення лінгвістики.

У лінгвістиці «діалог» розуміється як розмова, яка відбувається між двома особами. Співрозмовники, висловлюючись, одночасно

сприймають почуте мовлення і реагують на нього. У межах лінгвістичного аспекту виділяють декілька підходів: інформаційний, семантичний, формально-лінгвістичний та функціональний.

Ще в другій половині ХХ століття В. Біблер і С. Курганов розробили технологію «Школа діалогу культур», яка спиралася на такі ідеї: «... багатоголосся світу існує в індивідуальній свідомості у формі внутрішнього діалогу, діалог є позитивним змістом свободи особистості тощо. Діалог виступає в цій системі і як форма організації навчання, і як принцип організації самого змісту науки. Послідовність класів відповідає послідовності основних історичних культур (античної, середньовічної). Навчання в кожному навчальному циклі будується на основі внутрішнього діалогу, зав'язаного навколо основних «точок здивування» – вихідних загадок буття і мислення: загадки слова, загадки числа, загадки явища природи, загадки Я-свідомості, загадки моменту історії. Навчання будується не на підручниках, а на реальних текстах певної культури. Автор програми для кожного класу – педагог разом із дітьми. Ігрові зосередження: фізичні ігри, словесні ігри, елементи ручної праці, ремесла, музика, театр. Учителю у процесі діалогу окреслює навчальну проблему, вислуховує всі варіанти й докази, допомагає виявити різноманітні форми логіки різних культур та погляди».

Так, В. Біблер, як автор оригінальної теорії освіти – школи діалогу культур, уважає, що головна ідея міжкультурного діалогу – показати єдність, наступність, відмінність типів, стилів мислення в історичній ретроспективі. Згідно з його концепцією, міжкультурний діалог передбачає:

- визначення сутності й смислу понять, які теоретично формуються в розрізі різних засобів світорозуміння;

- уведення в освітній процес казусів, «питальних тверджень», тверджень-сумнівів для того, аби розумова діяльність тих, хто навчається, в осередді основних питань нашого буття відбувалась «під покривом парадоксів»;

- внутрішня суперечка з самим собою, заснована на зіткненні історично відмінних культурних сфер;

- діяльнісне спілкування між викладачами та студентами, поєднання різних поглядів на світ і вихід діалогу-міркування на межу «ученого незнання» [1].

На думку В. Біблера, навчання повинно бути зверненим насамперед на людину іншої культури, яка розуміє різні феномени по-своєму, інакше. Принцип діалогу культур пояснює одночасність різних культур мислення. Сучасна культура не повинна бути «верхньою планкою», «верхівкою» знань людства, а має бути багатогранником, «де кожна нова грань обмежує

попередню, робить багатогранник більш багатогранним». Отже, одна з головних цілей міжкультурного діалогу полягає у виявленні та усвідомленні одночасності й необхідності (запиту) різних культур мислення [1].

Визначальною характеристикою «Школи діалогу культур» є використання сучасних психологічних досліджень, які доводять, що мислення сучасної дитини є гетерогенним (грец. heteros – інший, різний) і являє собою складну взаємодію різноманітних логічних культур [15].

Зміст освіти в «Школі діалогу культур» передбачає зовсім інші, порівняно з традиційними, педагогічні принципи. Передусім це стосується позиції вчителя на уроці. Найхарактернішою особливістю такого уроку є діалог педагога і дитини, під час якого дитина демонструє свою неповторну й відповідальну позицію, а не просто засвоює запропоновані їй знання, а педагог не є «транслятором» незалежного від нього та учнів знання й не розв'язує проблему «вирівнювання» дітей. Кожна дитина з властивими лише їй особливостями мислення, способу бачення світу реалізує власну культурну позицію. Основним навчальним матеріалом у «Школі діалогу культур» є не підручник, а антологія найвидатніших текстів конкретної культури. Робота учнів полягає у створенні авторських текстів-творів у контексті діалогу з цією культурою і міжкультурного діалогу [15].

Діалог у цій школі є не просто педагогічним прийомом, а визначенням самої суті діалогу культур у навколишньому світі, а отже, і в освітньому процесі. Такий підхід передбачає рівноправність усіх учасників навчального діалогу – і учня, і вчителя, і тих особистостей певної культури, з якими вступають у діалог. Ми вважаємо, що в теорії і практиці «Школи діалогу культур» є напрацювання, використання яких можливе і в інших освітніх програмах.

Найяскравішим виявом діалогічного методу в пізнанні, спілкуванні та навчанні є, на наше переконання, концепція діалогу М. Бахтіна, який назвав людину «суб'єктом спілкування»: «Тільки в спілкуванні, у взаємодії людини з людиною розкривається “людина в людині” як для інших, так і для себе». Діалог мислитель розглядає не як засіб формування особистості, а як самобуття її. Ідея унікальності особистостей, що спілкуються, для М. Бахтіна є найбільш значущою. Щоб побачити співрозмовника таким, яким він є, необхідно звільнитися від егоцентричної домінанти, виховати в собі «домінанту співрозмовника».

Глибокий соціально-педагогічний сенс концепції М. Бахтіна, на нашу думку, полягає в тому, що він ще в 60-і роки ХХ ст., коли

в офіційній педагогіці переважала й здавалася аксіоматично непорушною суб'єкт-об'єктна парадигма, зумів на базі лінгвістичних досліджень показати, що не можна споглядати чужі свідомості, аналізувати, визначати як об'єкти – із ними можна тільки діалогічно спілкуватися. По суті, ця теза є основою аналізу процесу виховання як діалогу двох сторін педагогічного процесу.

Розуміння культури в концепції М. Бахтіна має три аспекти:

1) культура є формою одночасного буття і спілкування людей різних – минулих, теперішніх і майбутніх культур, форма діалогу і взаємопородження цих культур;

2) культура – це форма самодетермінації індивіда в горизонті особи, форма самодетермінації нашого життя, свідомості, мислення, тобто культура – це форма вільного обрання й переобрання своєї долі у свідомості її історичної і загальної відповідальності;

3) культура – це винахід «світу вперше».

Отже, культура існує як спілкування, як діалог людей різних культур, як форма вільного вибору особою сенсів свого життя й прийняття відповідальності за свій вибір, свою долю.

Аналіз наукових розвідок щодо діалогу свідчить про його феноменальність як форму міжкультурної взаємодії та особистісного зростання. З'явившись завдяки людині, він відображає цю феноменальність у процесі своєї історичної еволюції, повторюючи становлення й генезис загальнокультурного руху, що підкреслює той факт, що всі основні «діалогові епохи» збігаються з культурно-історичними епохами – Античністю, Середньовіччям, Відродженням, Новим і Новітнім часом. Так виникає логічний висновок про зв'язок діалогу з розвитком культури й про вибирання кожною діалоговою формою особливостей культурної картини світу в той або той історичний період.

Зауважимо, що орієнтація навчання на особистість, що навчається, як на об'єкт, який необхідно наповнити певними знаннями, передбачає відповідний зміст освіти, де спільна діяльність усіх сторін навчального процесу зводиться в основному до транслювання знань і виконання завдань.

Педагог, займаючи авторитарну позицію, виступає носієм абсолютних, вічних істин, а особистість, яка навчається, – виконавцем, підлеглим. Це призводить до зниження інтелектуального й культурного рівня розвитку тих, хто навчається, до втрати охоти вчитися й здобувати знання.

Водночас освіта виявляється малоефективною, якщо вона базується тільки на повідомленні відповідних знань, порад

та інструкцій, тому кардинальні рішення у сфері психолого-педагогічної діяльності щодо розвитку свідомості особистості, яка навчається, пов'язані, на нашу думку, з принциповою зміною характеру ставлення людини до світу, з пошуком відповідних механізмів і засобів перетворення мотиваційно-споживацької сфери особистості, відповідних настанов і цілей у її перетворювальній діяльності, з практичною взаємодією зі світом, із виробленням готовності до певного розуміння її поведінки.

Важливим результатом змін, що відбуваються в розумінні навчального процесу, є використання діалогу в педагогічній діяльності. Засобами, що дають змогу залучити тих, хто навчається, до пошуку істини, є побудова змісту освіти на підставі того, що в змісті кожного навчального предмета на перший план виступає не засвоєння понять, формул, правил як готових результатів, а сам пошук, процес формування знання, правила, формули. Інтерес до діалогової форми взаємодії пов'язують із процесом усвідомлення педагогом негативного впливу на навчальний процес монологу, коли він переважає на занятті й коли бракує діалогової комунікації.

Висновки. Проблема діалогу як форми мислєдіяльності помітно актуалізується на сучасному етапі розвитку наукової думки. Такий стан справ до певної міри є наслідком явного дефіциту діалогу в житті суспільства. Нині у світі понад мільярд джерел інформації, які здебільшого мають яскраво виражений односторонній характер (радіо, телебачення, періодичні видання тощо). Людина не в змозі відповісти на таку інформацію, обговорити її. Це впливає на психіку, видозмінює емоційні реакції, відволікаючи від діалогу, від зосередженості й роздуму. Докір у цьому плані можна адресувати й сучасній школі, авторитарність, догматичність якої є істотними перешкодами для організації діалогічних відносин.

Сьогодні діалог перетворюється на певний вид комунікаційного гуманізму, що уможливує об'єднання людей, їхню згуртованість, культурну солідарність. Означене висуває особливі вимоги до людини, яку називають діалоговою особистістю. З огляду на це, необхідними стають такі якості, як толерантність, емпатія, рефлексія тощо, які дають змогу перебороти загрозу «одномірності» людини, перетворюючи її на високорозвинену особистість, що поєднує інших, рятує в такий спосіб культуру.

Попри те (як свідчить короткий історичний екскурс), що діалог привернув до себе увагу дослідників дуже давно, передумови цілеспрямованого використання його в життєдіяльності суспільства створені сучасною соціокультурною ситуацією, тенденціями

перебудови соціально-економічної і політичної систем, які «узаконують» плюралізм думок, відому опозиційність засобів масової інформації, практику всенародного обговорення найбільш

дискусійних проблем тощо. Сьогодні вже можна визнати доведеним той факт, що діалог – це основа творчого мислення, розвиток якого неможливий поза діалогом.

Список використаних джерел

1. Библер В. С. От наукознания – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. Москва: Политиздат, 1990. 413 с.
2. Вашкевич В. М. Формування та розвиток історичної свідомості студентської молоді в Україні в період суспільних трансформацій (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : 09.00.03. Київ, Інститут вищої освіти АПН України, 2007. 37 с.
3. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: методическое пособие. Москва: Высш. шк., 1991. 207 с.
4. Груць Г. М. Основи формування духовної культури студентської молоді. URL: <http://nv-kogpi.ucoz.ua/vupysk1/Hruts.htm> (дата звернення: 25.11.2020).
5. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования. Москва: Логос, 2001. 224 с.
6. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. (Анализ зарубежного опыта). Рига: НГШ «Эксперимент», 1995. 176 с.
7. Куликова Л. Н. Гуманизация образования и саморазвитие личности. Хабаровск: Изд-во ХГПУ, 2001. 333 с.
8. Кульневич С. В. Педагогика личности: от концепций до технологий. Ростов на Дону: Творческий центр «Учитель», 2001. 160 с.
9. Луговой В. І. Системна модернізація педагогічної і науково-педагогічної освіти – необхідна умова забезпечення освітньої якості. *Вища освіта України*. 2009. № 1. С. 20–29.
10. Переломова Н. А. Актуализация личностно-профессионального роста учителя в поствузовском образовании при ИППК: монография. Иркутск: Изд-во Иркут. гос. пед. ин-та, 2001. 176 с.
11. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. Москва: Логос, 1999. 272 с.
12. Смелкова З. С. Педагогическое общение: теория и практика учебного диалога на уроках словесности. Москва: Флинта; Наука, 1999. 232 с.
13. Фишман Б. Е. Педагогическая поддержка постдипломного саморазвития педагогов: монография. Москва: МПГУ, 2002. 265 с.
14. Шиянов Е. Н. Идея гуманизации образования в контексте отечественных теорий личности. Ростов на Дону: РИО АО «Цветная печать», 1995. 314 с.
15. Школа диалога культур: Идеи. Опыт. Проблемы / под общ. ред. В. С. Библера. Кемерово: АЛЕФ, 1993. 347 с.

Відомості про автора:

Мілько Наталя Євгенівна
natalyy0304@gmail.com
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.33842/22195203/2021/25/21/25

Матеріал надійшов до редакції 10. 12. 2020 р.
Прийнято до друку 21. 12. 2020 р.

References

1. Bibler V. C. (1990). From science to the logic of culture: Two philosophical introductions to the twenty-first century. M.: Politizdat. 413 p. [in Russian].
2. Vashkevych V.M. (2007). Formation and development of historical consciousness of student youth in Ukraine in the period of social transformations (socio-philosophical analysis): author's ref. dis. ... Dr. Philos. Sciences: 09.00.03 - social philosophy and philosophy of history. K., Institute of Higher Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 37 p. [in Ukrainian].
3. Verbitsky A.A. (1991). Active learning in higher education: a contextual approach: method, manual. M.: Higher. school. 207 p. [in Russian].
4. Hruts G.M. Fundamentals of formation of spiritual culture of student youth: [Electronic resource]. - Access mode: <http://nv-kogpi.ucoz.ua/vupysk1/Hruts.htm> [in Ukrainian].
5. Gusynsky E. N. (2001). Introduction to the philosophy of education. M.: Logos. 224 s. [in Russian].
6. Clarin M.V. (1995). Innovations in world pedagogy: learning based on research, play and discussion. (Analysis of foreign experience). Riga: NGShCh "Experiment". 176 p. [in Russian].
7. Kulikova L.N. (2001). Humanization of education and self-development of the individual. Khabarovsk: Izd-voKhGPU. 333 p. [in Russian].
8. Kulnevich S.V. (2001). Pedagogy of personality from concepts to technologies. Rostov on Don: Creative Center "Teacher". 160 p. [in Russian].
9. Lugovyi V.I. (2009). Systematic modernization of pedagogical and scientific-pedagogical education is a necessary condition for ensuring educational quality. Higher education in Ukraine. №1. P. 20–29. [in Ukrainian].
10. Perelomova N.A. (2001). Actualization of personal and professional growth of a teacher in postgraduate education at IPPK: [monograph]. Irkutsk: Izd-voIrkut.gos. ped. inst. 176 p. [in Russian].
11. Serikov V.V. (1999). Education and personality. Theory and practice of designing pedagogical systems. M.: Logos Publishing Corporation. 272 p.[in Russian]
12. Smelkova Z.S. (1999). Pedagogical communication: Theory and practice of educational dialogue in literature lessons. M.: Flinta: Nauka. 232 p.[in Russian]
13. Fishman B.E.(2002). Pedagogical support of postgraduate self-development of teachers: monograph. M.: MPGU. 265 p.[in Russian]
14. Shiyarov E.N. (1995). The idea of humanization of education in the context of domestic theories of personality. Rostov n / D.: RIO JSC "Color Printing". 314 p.[in Russian]
15. School of Intercultural Dialogue: Ideas. Experience. Problems / Under common. ed. W. S. Bibler. Kemerovo: ALEF, 1993. 347 p.[in Russian]

Information about the author:

Milko Natalia Yevhenivna
natalyy0304@gmail.com
Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

doi: 10.33842/22195203/2021/25/21/25

Received at the editorial office 10. 12. 2020.
Accepted for publishing 21. 12. 2020.